

De la prăbușirea imperiului sovietic, liderii politici ruși de toate orientările au ajuns la un consens privind necesitatea redefinirii „intereselor naționale”. Atât elțîniștii cît și anti-elțîniștii au pretins monopolul asupra defînirii și urmării acestor „interese naționale”. Începînd cu 1993, a avut loc o transformare notabilă: orientarea pro-occidentală din rîndul democraților a devenit mai puțin stridentă, aproape culpabilă. Treptat blocul naționalist-comunist a impus elțîniștilor propria sa defînire a „intereselor naționale ale Rusiei”, în ciuda evidentei lipse de bun simț și a implicațiilor ei periculoase pentru adevăratele interese naționale ale Rusiei.

Cea mai bună modalitate de a evalua această schimbare dramatică este compararea imperativelor unei politici externe bazate pe interesele naționale reale ale Rusiei cu cele ale politicii puse în aplicare în ultimul timp de Primakov. Dacă ar fi rezonabili în analizarea situației țării lor după fărîmițarea URSS-ului, liderii ruși ar ajunge la două concluzii majore:

- Aceea că expansiunea NATO către granițele Rusiei constituie un obiectiv de-a dreptul binevenit. Dat fiind faptul că NATO este o alianță strict defensivă, extinderea sa ar asigura stabilitate, precum și un comportament prudent în politica externă a fostelor state-satelit ale Rusiei a căror aversiunea este, în general, mult mai mare față de Rusia decît față de statele membre ale NATO. Extinderea NATO ar fi un element moderator la granițele Rusiei; ea ar grăbi refacerea economică a țărilor de la periferia fostului imperiu sovietic. Dacă ar fi defînite rațional, printre interesele naționale ale Rusiei s-ar număra, evident, și acela de a avea vecini prosperi.

- Aceea că principalele amenințări la adresa securității naționale a Rusiei nu vin dinspre Occident, ci dinspre lumea islamică, plină de dinamism și, de asemeni, dinspre China, care își dezvoltă deja o politică activă de imigrare în masă în Siberia. Pentru a face acestor două amenințări, interesele naționale ale Rusiei ar trebui să impună solidaritatea cu Europa Occidentală și cu Statele Unite.

Ce descoperim însă la examinarea orientărilor mai mult sau mai puțin recente din cadrul politicii externe a Rusiei? Chelălăituri isterice în ce privește potențiala extindere NATO pînă la granițele Rusiei; o cooperare intensificată cu China comunistă, inclusiv în domeniul militar și în tehnologia nucleară¹; o cochetare cu state islamice dintre cele mai radical anti-occidentale, precum Iranul sau Irakul; îmbrățișări repetate cu Fidel Castro²; o colaborare și o integrare politică cu cele mai retrograde și obscurantiste state din Comunitatea Statelor Independente, precum Bielorusia lui Lukașenko și Turkmenistanul lui Niazov; o întreținere metodică a conflictelor de la periferia statului rus, deopotrivă cu încercări sistematice de sabotare a refacerii economice a țărilor învecinate. Cu alte cuvinte, dacă ar fi cercetată într-o lumină cît de cît rațională, această politică externă ar putea fi defînită ca sinucigașă (mai ales nesăbuința de a acorda ajutor Chinei în a-și construi un potențial militar modern). Faptul surprinzător este însă că această comportare pare a fi rezultatul unui consens în rîndul elitei politice ruse. Chiar și adversarii lui Elțîn, și chiar și dușmanii comuniștilor, au foarte puține de spus în criticarea acestei politici externe.

Cum putem explica această de neînțeles lipsă a imunității împotriva instinctelor autodistructive, atât de caracteristice istoriei ruse? Prima explicație se află în adînc înrădăcinata convingere rusească potrivit căreia singurul stat stabil este statul expansionist. Șeful administrației Comitetului de Securitate al Parlamentului Federal, generalul Rîjak, declara în *Pravda*³: „Rusia fiind un stat multinațional, ar fi pentru ea un pericol mortal să nu

fie și o mare putere. Dacă ea își va pierde, chiar și pentru puțin timp, acest statut, procesele de dezintegrare vor duce la prăbușirea Federației Ruse”.

O altă cauză pare a fi persistența modului ideologic de gândire în Rusia. E adevărat, marxism-leninismul și-a pierdut din tărie chiar și în scrierile liderului partidului comunist, Ziuganov; însă i-a luat locul eurasianismul⁴, un construct geopolitic care moștenește paranoica viziune marxist-leninistă a unei lumi împărțite în două tabere antagoniste. De această dată, divizarea nu mai este între proletariat și burghezie, ci dintre interiorul continental și imperiul Atlantic, dintre Rusia spiritualizată, necoruptă, pură și Occidentul lacom și machiavelic. În această viziune, ce se regăsește în cartea lui Ziuganov *Cred în Rusia* (1995), Uniunea Sovietică s-a dezmembrat din cauza unui complot pus la cale de Occident și trădătorii autohtoni; pentru a-și recâștiga statutul geopolitic Rusia trebuie să cultive alianța cu toate statele anti-occidentale, mai ales cu China, Iranul și mai vechile clienți ale Uniunii Sovietice din Orientul Mijlociu. În cartea sa, Ziuganov prezintă o listă a factorilor care vor determina eșecul încercărilor Occidentului de a institui „o nouă ordine mondială”, guvernată de Statele Unite: „Multiplicarea «punctelor fierbinți», redeșteptarea lumii islamice, dezvoltarea rapidă a Chinei, importanța crescândă a Chinei în relațiile internaționale, prăpastia tot mai mare dintre statele lumii a treia și țările dezvoltate, încercările reale ale mafiiilor de a crea un imperiu criminal mondial — toate acestea ne fac să prevedem fără greș că Occidentul nu va reuși în ambiția sa de a dezvolta o dictatură planetară...”. Acest citat constituie o radiografie în miniatură a viitoarei (și prezentei) orientări politice externe rusești.

Din nefericire, această viziune ideologică geopolitică nu este monopolul comuniștilor cu carnet de membri de partid. Politica externă a lui Elțin se întemeiază pe aceleași elemente; ea este irațională, însă este totuși coerentă odată ce deslușim ipotezele pe care ea este construită. Paranoica doctrină geopolitică neo-comunistă s-a răspândit în întregul corp politic rusesc datorită unei caracteristici puternic imprimate în mentalitatea rusească: credința țaranului că tot ceea ce vine din afară este ostil și rău intenționat. Biserica Ortodoxă Rusă a dirijat acest sentiment în sensul unei dușmăniri a civilizației occidentale. Nu trebuie uitat că Biserica Ortodoxă l-a canonizat pe prințul Aleksandr Nevski, care în secolul al treisprezecelea a ales să lupte cu suedezii, lituanienii și cavalerii teutoni într-o vreme în care pământurile rusești erau invadate de mongoli. Aleksandr Nevski s-a supus de bunăvoie hanului mongol. Modelul actual al politicii externe ruse — ostilitatea față de Occident, colaborarea cu o Asie potențial mult mai periculoasă (pentru Rusia) — este doar o reluare a acestei opțiuni străvechi a prinților ruși. Construirea statului moscovit s-a asociat cu preferința pentru cotropitorii asiatici. Atracția incredibilă exercitată de aceste doctrine geopolitice poate fi explicată numai prin această orientare atavică a mentalității rusești.

Aceasta era configurația peisajului ideologic înainte de alegerile din 1996 și de înfrângerea Rusiei în Cecenia. Aceste două ultime evenimente, la care pot fi adăugate și lovitură talibană din Afganistan și victoria islamiștilor în Turcia, vor avea, mai mult ca probabil, o influență profundă asupra evoluției naționalismului rus. Războiul cecen va duce probabil la șubrezirea eșafodajului eurasianist pe care tocmai l-am descris, din cauza năruirii mitului alianței dintre ortodoxie și islamism. În prezent, islamul este adeseori perceput ca adversar principal. În presa naționalistă există deja indicii ale acestei schimbări de percepție. *Zavtra*, ziar cu o tradiție virulent antisemită, a publicat un articol despre Israelul lui Netanyahu, în care se susține: „Coagulând lumea islamică împotriva sa, Israelul joacă un rol util pentru Rusia: într-un fel, el deschide un al doilea front distrăgând prin aceasta atenția vecinilor noștri (în special a Turciei) de la granițele noastre sudice”⁵. Înfrângerea blocului comunist-patriotic în alegerile din 1996 a dus de asemenea la reevaluări agonizante în rîndul „gosudarstvenniki”-lor ruși. Ei și-au dat seama că a fost o greșeală să mizeze pe disfuncțiile noi societăți, pe pensionarii și babele demonstrînd cu coșnițele goale și să își bazeze propaganda pe utopia unui fals trecut idilic (fie el autocrația țaristă ortodoxă sau epoca

glorioasei construcții a statului comunist). Ei au început să înțeleagă că respingerea modernității nu îi mai poate atrage pe cei ce au un cuvânt de spus în Rusia. Într-un fel, șocurile din 1996 ar putea readuce naționalismul rus de pe tărîmul ideologiei în cel al Realpolitik-ului. *Zavtra*, exponentă a naționaliștilor ruși, sublinia nu demult faptul că patrioții ruși trebuie să apeleze acum la clasele cele mai dinamice și să îi convertească pe Rușii Noi la idealul acestora: „Național-capitalismul și național-democrația sînt ideologia viitorului”⁶.

Teama de competitorii străini este un catalizator mult mai puternic al naționalismului decît este nostalgia după trecutul comunist. Blocul patriot s-a înșelat cînd și-a pus speranțele în provinciile rusești, așteptîndu-se ca acestea să înfrîngă și să neutralizeze centrele cosmopolite: de fapt, provinciile rusești se dovedesc chiar mai deschise la penetrația străinătății decît Moscova și Petersburgul. Patrioții trebuie să susțină elitele federale cosmopolite, burghezia moscovită, în menținerea integrității statului rus⁷. Rusia trebuie condusă de o oligarhie: „Într-o civilizație a finanțelor, [...] puterea este întotdeauna oligarhică. Însă această oligarhie trebuie să fie organizată, eficientă trebuie să se supună intereselor statului”⁸. De la inițierea perestroikăi, naționalismul rus a fost constant scindat în două orientări: una tradițională, potrivit căreia expansiunea imperială poate fi măsurată în termenii controlului granițelor și prezența bazelor militare pe teritoriul statelor-satelit, și o orientare nouă, revoluționară în peisajul rusesc, potrivit căreia controlul economic și informațional constituie principalul instrument al dominației ruse viitoare. Evenimentele din ultimul timp au consolidat considerabil cea de-a doua orientare.

Virajul într-o nouă direcție a naționalismului rus abia a început și este greu de spus care va fi rezultatul său final. Ne putem însă aștepta la următoarele evoluții: doctrina eurasiatică va fi înlocuită de lozinci în favoarea consolidării lumii slave în jurul pilonului rus. „Întregirea” cu Bielorusia și Ucraina va deveni prioritatea de vîrf. Aceasta va duce la o modificare în percepția „marelui dușman” din Occident: acesta nu va fi atît SUA, cît Germania, istoric aliată Turciei. Naționalismul rus va oscila între două tendințe contrare: prima va fi ceea ce *Zavtra* numește „etnoegocentrism”⁹, și care acordă prioritate supraviețuirii fizice a națiunii ruse socotind că „noi, rușii, nu putem avea pretenții la rolul de națiune imperială”¹⁰. A doua tendință va fi un naționalism de tip Jirinovski, caracterizat prin aroganța și iresponsabilitatea noului parvenit rus, prin gustul pentru gesturile de paradă, prin sentimentul anarhiei, prin convingerea că toți, ruși sau străini, pot fi călcați în picioare, prin incapacitatea organică de a vedea relațiile umane altfel decît ca pe o vulgară ierarhie a supunerii și dominării. Aceasta este mai degrabă starea de spirit definitorie pentru elita atotputernică a unui popor neputincios, decît ideologia unei națiuni. Acest tip de naționalism este distructiv mai ales pentru Rusia (cu toate că luptele intestinale ale diferitelor clici din elita aflată la conducerea Rusiei constituie un factor destabilizator și pentru structurile politice ale străinătății apropiate), întrucît el exclude coerența politică, solidaritatea și capacitatea de efort combinat cu sacrificiu, absolut necesare oricăror ambiții sau proiecte reale. Aceasta ne conduce la o concluzie relativ optimistă: naționalismul inteligent propune Rusiei să-si lecuiască numeroasele sale boli fără să provoace tulburări în lumea ce o înconjoară. Însă va predomina, probabil, naționalismul agresiv, dar acesta este autodistructiv și nu poate decît să grăbească declinul puterii Rusiei, exceptînd cazul în care se va produce „consolidarea” oligarhiei ruse, ceea ce pare însă puțin probabil.

Traducere de Doina Baci

NOTE:

1. În 1995, Ministrul Rus al Apărării, Pavel Graciov, a propus chinezilor demersuri în vederea unei alianțe militare, pentru a „contracara expansiunea NATO spre est” (în formularea presei ruse). Pentru Gracev *Securitatea Rusiei nu este amenințată de China și nu va fi nici în viitorul apropiat*. Vezi **Le Monde** 24/4/96.

2. Istoria recentului credit de 350 milioane de dolari, acordat Cubei este semnificativă pentru evoluția luată în discuție aici. Creditul a fost alocat în 1993, dar Ministerul de Finanțe a reușit să îi blocheze acordarea pînă la vizita în Cuba, din octombrie 1995, a lui Oleg Soskoveț, prim adjunctul primului ministru. Soskoveț a proclamat Cuba drept noul partener strategic al Rusiei. Vezi, I. Velekhov *Relațiile ruso-cubaneze. Prioritatea ideologiei* în **Perspective**, nr. 4, vol.II, martie-aprilie 1996.

3. 23/5/96

4. Pentru eurasianism, vezi Françoise Thom *Eurasisme et néo-eurasisme*, **Commentaire**, nr. 66, 1994; sau *Eurasianismul: o nouă politică externă rusă?*, **Uncaptive Minds**, vol. 7, nr. 2, vara 1994.

5. **Zavtra**, nr. 42, octombrie 1996.

6. A. Sevastianov: *Novy ruuskii nacionalism*, **Zavtra**, nr. 43, octombrie 1996.

7. S. Kurginian: *Lebed i drugie*, **Zavtra**, nr. 44, octombrie 1996.

8. Yu. Bialy: *Celi vtorovo starta*, **Zavtra**, nr. 46, noiembrie 1996.

9. A. Sevastianov: *Novy ruuskii nacionalism*, **Zavtra**, nr. 43, octombrie 1996.

10. Idem.

*

Françoise THOM (n. 1951), absolventă a Facultății de Filologie Clasică din cadrul Universității Sorbona în 1977. Este conferențiar la Universitatea Sorbona, unde predă *Istoria Contemporană*. A publicat numeroase cărți, dintre care: **La langue de bois** (1985, apărut și în limba română sub titlul **Limba de lemn** în 1993), **Le moment Gorbatchev** (1994), **La fin du communisme** (1994, apărut și în limba română sub titlul **Sfârșitul comunismului** în 1995).

Françoise Thom, *Russian Nationalism*, publicat cu permisiunea **Uncaptive Minds**, editat de IDEE Washington. Textul a fost prezentat la seminarul internațional „Naționalismul în fosta Uniune Sovietică — tipologie, cauze, consecințe”, organizat de IDEE la Kiev, Ucraina între 29 noiembrie – 1 decembrie 1996.